

հետեւողները ուղղավառութեան տոկուն և հզօր պաշտպանները դարձան: Որքան և խստակրօն լինէր Անտոնը, այնուամենայնիւ հեռի էր այն ծայրահեղութիւններից, որ ունէին նրա հետեւողները: Նա լաւ էր հասկացել թէ ինչ վտանգ են սպառնում անապատական կեանքին, ուստի և եռանդով զգուշացնում էր անապատականներին, որ իրանց ըստ յայտարարութեան չըզենեն կրօնաւորական արտաքին ձեւերի վրայ: Ոչ Պաւղոս միայնակեացը և ոչ էլ Անտոն անապատականը՝ իրանց հետեւողների համար որոշ կանոն և հանրակեցարան կամ միաբանական ուխտ չըհաստատեցին. անապատականները ապրում էին ցաք ու ցրիւ առանց որոշ ուղղութեան և գործում էին ու ապրում ու ինչպէս կամենում էր, կանոն ընդունելով խստակրօնութիւնը, մըշտամուռնչ աղօթքն ու պահեցողութիւնը:

Յուսիկ եպս.

(Կր Շարունահուի)

ԿՐԾՆԸ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻՆՑԵԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒՄ

(Ջեմս Բրայս).

Այն, ինչը որ կարելի է կոչել ամենօրեայ կրօնական կեանքն ու սովորութիւն, որոշ չափով տարբերւում է Անգլիայի և Շոտլանդիայի կրօնական սովորութիւններից, տարբերութիւններ, որոնց նկատելը դիւրին է, բայց բնորոշելն ու նկարագրելը դժուար:

Կրօնական խնդիրների մասին խօսելիս Միացեալ Նահանգներում պայմանական պահանջներ կամ արգելքներն աւելի սակաւ են և աւելի աննշան է եկեղեցու ձևական տարբերութիւնը աշխարհական սփերայից, աւելի թոյլ տրամադրութիւն կայ հոգեւորականներին առանձին (կաստա) դասակարգ համարելու և նրանից այն պահանջներն

անելու, ինչ որ աշխարհականներից չի պահանջուում։ Սրբազան համարումս բաներին ձեռք չը տալու ջանքը և նոյն իսկ սրբազան իրերին առանձին ուշադրութեամբ վերաբերուելու գիտակցութիւնը աւելի պակաս չափով է աչքի ընկնում։ Ժողովրդից սիրուած որ և է եկեղեցւունեցած բազկաթռուի տիրանալու իրաւանց հրապարակական աճրդախօսութեամբ վաճառելը, թէ և ինչպէս կարծում եմ, հաղուադէպ է, բայց Միացեալ Նահանգներում այնպիսի պարսաւանքի չի հանդիպում, ինչպէս Եւրոպայում։ Մի քանի նորաձե եկեղեցիներում կան դահաւորակներ, գորգեր և սալօնների ուրիշ պարագայք։ Այդտեղ սովորաբար երգում է եկեղեցական վարժ խումբը, իսկ ծխականներն այդ խմբերին միացնում են և իրենց ձայնը, ենթադրելով, որ այդ ձևով չեն արգելիլ հոգևոր երգերի կանոնաւոր երգեցողութիւնը։ Եկեղեցական կեանքի սօցիալական կողմն Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում աւելի է զարգացած, քան բողոքական Եւրոպայում։ Համախմբումները՝ մանաւանդ մէթոդիստների, բապտիստների և կոնգրէգացիօնալիստների (միութենականների), ծառայում են դրականական, կրօնական, մարդասիրական և նոյն իսկ ժամանակ անցնելու համար, որոնք ոչ միայն խրախուսում են բարեգործութիւն այլ և միևնոյն ժամանակ մերձեցումն են առաջ բերում հարուստների և աղքատների մէջ, երիտասարդ մարդկանց հնարաւորութիւն են տալիս ժամանակն արդիւնաւոր կերպով անցկացնելու հաճելի հասարակութեան մէջ՝ այդ ձևով յետ պահելով նրանց վատ հակումներից։ Ամսական մի անգամ լինում է երեկոյթ, ուր հաւաքւում են առանց օր և է ձեականութեան՝ ամեն հասակի և ամեն դասակարգի մարդիկ¹⁾։ Կրօնը Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում

1) Նոյն իսկ չի արգելւում սարքել պարերեկոյթներ, սակայն ոչ բոլոր կոնգրէգացիաներն կողմից։ Մի քանի տարի որանից առաջ բողոքական կոնգրէգացիան արեւմտեան բաղադներին մէկում նշանակեց «ընդունելութեան օր» նոր եկեղեցական շինութեան քաջման առթիւ, չէ որ հարուստ եկեղեցիներ

աւելի լաւ և համերաշխ է գնում երկտասորդութեան շահերի հետ և վերջին քառասուն տարիների ընթացքում աւելի մեղմ է իւր պահանջների մէջ՝ քան թէ Անգլիայում, կամ առնուազն անգլիական նոնկոնֆորմիստների, կամ շօտլանդական եկեղեցիների մէջ։ Ամերիկական եկեղեցիների առանձնայատուկ և օրիգինալ կողմն է կազմում այն ձգտումն, որն արտայայտում է նրանցից մի քանիսի և մանաւանդ մէթոդիստների եկեղեցիների մէջ դէպի հոգեւոր վերածնութիւն։ Ամերիկայում վաղուց արմատացել և սովորութիւն է դարձել կրօնական զգացմունքներն արտայայտելու հրապարակական տաք ցոյցեր, կազմակերպելն ու կրակոտ քարոզներ տալը։ Այնտեղ յաճախ բաց երկնքի տակ, ծովի ափին կամ անտառում կազմակերպւում են համախմբումներ՝ քարոզներ կարդալու, որոնք առաւօտուանից մինչև երեկոյ չեն ընդհատւում, իսկ այդ համախմբումների մասին չըջող պատմութիւնները թէև միշտ նրանց օգտին չեն խօսում, բայց և այնպէս միաձայն վկայում են, որ նրանք մեծ տպաւորութիւն են թողնում հաւաքուած հասարակ ժողովրդի վրայ, թէև այդ տպաւորութիւնը լինում է անցողական։ Արեւմուտքում այդպիսի համախմբումներն այն օգուտն են ունեցել, որ նպաստել են աւետարանական վարդապետութեան տարածման այն շրջաններում, որտեղ դեռ քիչ եկեղեցիներ կային։ Արեւելքում և հարաւում այդպիսի համախմբումներ կազմակերպւում են ժողովրդի հասարակ մասի և մանաւանդ աւելի յաճախ նեղրների մէջ։ Ամերիկացիք անգլիացիներից և շօտլանդացիներից աւելի են սիրում կրօնական հանդէսներ և կրօնական զգացմունքներ արտայայտելու համար ոչ ոքից և ոչնչից չեն քաշւում։ 1870 թուին ես

րեց իւրաքանչիւրին կից առանձին շինութիւն կայ սալօնների ամբողջ շարքով․ այն ժամանակ արևելեան եպիսկոպոսական—բողոքական եկեղեցիներից մինի կողմից եկած (sexton) ժամհարը, դիտելով ընդարձակ դահլիճը, բացականչեց․ «Ափսոս, որ դուք եպիսկոպոսական չէք․ այլապէս դուք այս դահլիճում խնջոյք կը տարբէիք։

գտնուում էի այն բազմաթիւ գեղեցիկ շոգենաւերից մինի ճանապարհորդների շարքերում, որոնք երթեւեկում են Նիւ-Իօրկի և Փօլլ-Րիվերի մէջ։ Նիւ-Իօրկում հրաւիրուած էր ունիթոռների համաժողովը և այդ նպատակով մի խումբ ունիթոռներ Նոր Անգլիայից գնում էին այնտեղ։ Պէտքէ նկատել, որ Նոր Անգլիայի ունիթոռները միւս ամերիկացիներից աւելի ծանրաբարոյ և չափաւոր են իրենց սովորութիւնների մէջ և միւսների պէս տրամադիր չեն իրենց կրօնական համոզմունքների արտայայտութեանը ցոյցի կերպարանք տալու։ Բայց և այնպէս այդ խումբը տեղաւորուեց շոգենաւի ընդարձակ դահլիճում՝ դաշնամուրի առաջ և համարեա ամբողջ երկու ժամ երգում էր օրհնութիւններ։ Միւս ճանապարհորդներից շատերը միացան այդ խմբին, իսկ մնացածներն համակրանքով էին վերաբերում երգողներին։ Իմ ճանապարհորդակից անգլիացիները սկկբում կարծում էին, որ երգողները պատկանում են մէթոդիստների որ և է խմբակցութեան, բայց երեւաց, որ նրանք ունիթոռներ էին։

Ամերիկան այցելող եւրոպացիք մի բանում շատ էին չափազանցացնում Եւրոպայի ցամաքային տէրութիւնների և Միացեալ Նահանգների տարբերութեանը։ Նրանք պնդում էին, որ Միացեալ Նահանգներում աւելի յաճախ են երևան գալիս տարօրինակ աղանդներ և կրօնական այլանդակ վարդապետութիւններն այնտեղ իրօք գոյութիւն ունին, բայց նրանք ամերիկացիների կեանքում երբէք աւելի մեծ դեր չեն խաղում, քան նոյնանման աղանդներն Անգլիայում և Գերմանիայում և աւելի պակաս՝ քան աղանդաւորները — Ռուսաստանում։ Մորմոններն ամբողջ աշխարհի ուշագրութիւնը նրա համար դարձրին իրենց վրայ, որովհետև փորձեցին կրօնական հասարակապետութեան նման մի բան հիմնել և վերահաստատեցին այն հին սովորութիւնը, որը դատապարտւում է բարոյականութեան մասին գոյութիւն ունեցող ժամանակակից հասկացողութեամբ։ Բայց մորմոնների կրօնական համայնքն իրեն հետևողներ է գտնում գլխա-

ւորապէս Եւրոպայից գաղթողներէ մէջ. Աղի լճի քաղաքում ամերիկացիք շատ քիչ են և եղածներն էլ պատկանում են Հարաւային ազգաբնակութեան (սեղճ մասին¹): Կվակերները հետաքրքիր և լաւ կազմակերպուած համայնք են կազմում, բայց շատ սակաւաթիւ են, իսկ միւս կոմունիստիքական (անպայման հաւասարութիւն և անձնական սեփականութիւն չընդունող) կրօնական ընկերակցութեանց մասին Եւրոպայում շատ աւելի յաճախ ենք լսում, քան թէ Ամերիկայում: Երբեմն այստեղ և երբեմն այնտեղ երևան է գալիս փոքրաթիւ հետեւողներ ունեցող որ և է ազանդ և մի քանի տարուց յետոյ անյայտանում է²: Բայց այնպիսի երկրում, ուր ազգաբնակութիւնը դիւրութեամբ յափշտակուում է կրօնական հանդէսներով և տրամադիր է դէպի ամեն տեսակ փորձութիւններ, ճանապարհորդն աւելի զարմանում է, որ այդ ազգաբնակութիւնը մինչև ցայսօր հին ձևերին է հետեւում:

Բոլոր ստածներից երևում է, որ քրիստոնէութիւնը Միացեալ Նահանգներում պահպանել է իւր հեղինակութիւնն ու արժանաւորութիւնը, որ նա ամբողջ երկրում կառուցանում է եկեղեցիներ և իւր հետեւողներից հաւա-

1) Հարաւային Նահանգներից մի քանիսում պատիժներ են նշանակուած մորմոնականութիւն քարոզելու համար:

2) Վաշինգտոնի Նահանգում Վալլա-Վալլայից ոչ հեռու եւ ծանօթացայ մի վալիսցու հետ, որը հասնում էր մոլեգնութեան, արտատանում էր խորհրդաւոր խօսքեր և այդ յայտարարում որպէս Աստուածային յայտնութիւն: Նա երկու զաւակ ունէր, որոնցից մէկը նրա կարծիքով Քրիստոսի մարմնացումն էր, իսկ միւսը Յովհաննէս Մկրտչի: Նա կարողացաւ յիսուն հետեւող գտնել և նրանցից աշխատում էր առանձին համայնք կազմել, որտեղ ամեն ինչ համարուէր ընդհանրութեան սեփականութիւն, բայց զրկուեց երկու զաւակներից էլ, իսկ 1881 թուին բոլոր աշակերտները թողին նրան: Հաւանականաբար այդպիսի երեւոյթները հազուադէպ չեն. արեւմտեան մասի ուսկաւակիր թ ազգաբնակութեան և Եւրոպայից գաղթածների մէջ նախապաշարմունքը շատ ուժեղ է: Զէ՛ որ այդ մարդիկն ապրում են ամենալեհ և գեղեցիկ ընտրութեան ծոցում:

քում՝ ահագին եկամուտներ։ Սակայն կարելի է կարծել, որ արտաքին ազդեցութիւնը հիմնուած է հին սովորութիւնների վրայ և չի միանում մարդկային հոգիների վրայ իշխելու գաղափարի հետ։ Օգոստոս կայսրի ժամանակ հռովմէական կայսրութիւնը մի ծայրից մինչև միւսը լի էր հրաշալի տաճարներով, որոնք շինուած էին ի պատիւ բազմաթիւ աստուածների։ Հոգեւորականութիւնը բազմաթիւ էր, հարուստ և օգտուում էր պետական հովանաւորութեամբ։ Կրօնական հանդէսներն աչքի էին ընկնում նախկին շուքով, իսկ զսհարերութիւնը գրաւում էր ոգեւորուած երկրպագուների ահագին խմբեր։ Բայց հին կրօններն այլ ևս ազդեցութիւն չունէին ոչ կրթուած դասի հաւատալիքների վրայ և ոչ էլ ազգաբնակչութեան բոլոր դասակարգերի խղճի վրայ։ Այդ պատճառով եթէ մենք ցանկանում ենք գիտենալ, թէ ինչ տեղ է բռնում քրիստոնէութիւնը Միացեալ Նահանգներում՝ և ինչ չափով է նպաստում հասարակապետութեան հաստատութեան, մենք պէտք է քննենք, թէ ինչ չափով է նա ղեկավար հանդիսանում ամերիկացւոց կեանքի և ազգում նրանց մտքերի վրայ։

Այդպիսի քննութիւնը պէտք է ունենայ երկու նպատակ։ Նա մեզ պէտք է պարզի, թէ ինչ նշանակութիւն ունի քրիստոնէական կրօնը Ամերիկայի ժողովրդի վարք ու բարքի՝ բարոյական օրէնքների վրայ, և ինչ ձևով է այդ ժողովուրդը համակերպւում այդ ազդեցութեանը։ Երկրորդ՝ նա մեզ պէտք է պարզի, թէ քրիստոնէական կրօնը ինչ չափով է բորբոքում ժողովրդի երեւակայութիւնը, ոչնչացնում նրա առօրեայ կեանքի վատ կողմերը և լուսաւորում նրա հոգին ճշմարտութեան լուսով։

Բարեգործութեան մէջ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներից ոչ թէ ոչ մի երկիր չի գերադանցել, այլ և նրան հաւասարուել չի կարողացել։ Ոչ թէ զանազան մարդասիրական նպատակներով հաւաքուած գումարներն են խոշոր Եւրոպականից, (ի հարկէ Միացեալ Նահանգների հարբատութեան հետ համեմատած), այլ և բարեգործութեան

նպատակին հասնելու ճիգերը Եւրոպացու աչքին միշտ աւելի գերազանց են, քան նրա՝ իւր հայրենիքում տեսածները։ Հնար չկայ վճռելու և որոշելու, թէ նրանք՝ այդ ճիգերը որքան զօրեղ կլինէին, եթէ գոյութիւն չունենային կրօնական խթանները՝ մօտիւնները, թէև ոչ բոլորը, սակայն եւ համոզուած եմ, որ համարենս այդ ամենը կատարւում է կրօնական մարդկանցից և ինչպէս իրենք են հաւատացնում՝ կրօնական պատճառներով։ Այդ կրօնական պատճառներն աւելի հազուադիւրս գէպքերում ունին եղծական բնաւորութիւն՝ քան Անգլիայում, որովհետև, ինչպէս բոլոր աղանդաւորները, այնպէս էլ որոշ չափով կաթոլիկները պատրաստակամութիւն են ցոյց տալիս ընդհանուր ոյժերով բազմաթիւ մարդասիրական ձեռնարկութեանց նպաստելու յաջողութեանը։

Եւրոպայի ըստ ինքեան պարզ է, որ բարոյական այն կանոնները, որոնցով ղեկավարւում են ամերիկացիներից շատերը, աւանդուած են քրիստոնէութիւնից և թեթեւակի միայն փոփոխուած ամերիկական կեանքի ազդեցութեան շնորհիւ, որը բողոքական Եւրոպայի կեանքից տարբեր է կազմակերպուել։ Սովորական ամերիկացին ուրիշ որևէ բարոյական կանոնների մասին ոչ մի հասկացողութիւն չունի, իսկ կրօնական վարդապետութիւնը, չընայեած որ աւելի անորոշ և սակաւ դոգմատիքական (դաւանաբանական) է դարձել, ցոյսօր նրան ծառայում է որպէս միակ աղբիւր, որից նրա կարծիքով բղխում են նրա հասկացողութիւնները՝ պարտքի և ազնիւ վարք ու բարքի մասին։ Պուրիտանական (ամենախիստ Պրեսվիտերեանները) վարդապետութեան ժամանակ երբեմն աչքի էր ընկնում գիտակցական և աւելի յաճախ անգիտակցական փարիսեցիութիւն, որովհետև այն ժամանակ ամենքն էլ պուրիտանականութիւն էին դաւանում, իսկ այն կանոնները, որոնց իրադարձումը պահանջւում էր ոչ միայն հասարակական կարծիքով, այլ և օրէնքով, վեր էր այն ոյժերից, որին ընդունակ է մարդկային բնութիւնը։ Անտինօմեանների¹⁾

1) Anti հակա, nomos-օրէնք. XVI դարու աղանդաւորներ էին, որոնք իբր թէ անարգում էին բոլոր օրէնքները։

մուտը թիւնները, որպիսիք առաջ սովորաբար վերագրւում են նրանց, որոնք շատ մեծ տրամադրութիւն ունին դէպի կրօնական էմոցիան (հանդէսները)։ Բայց ներկայումս ըստ երևոյթին ամերիկացիներին առաւել սակաւ կարելի է մեղադրել փարիսեցիութեան կամ կեղծաւորութեան մէջ, քան թէ ուրիշ բոլոր ազգերին։ Նրանց առաւել շուտով կարելի է մեղադրել դրա հակառակ պակասութեան բարեսիրտ ներողամտութեան մէջ դէպի այն անբարոյական արարքները, որոնցից իրենք միշտ խորշում են ու զսպում իրենց։

Մեծ նշանակութիւն չի կարելի տալ այն փոփոխին, որ ամերիկացիների մէջ յանցաւորներն առաւել սակաւ են, քան օտար տեղերից եկած գաղթականների մէջ, որովհետեւ այդ երևոյթը բացատրւում է նրանով, որ գաղթականներն ամերիկայի ազգաբնակչութեան ամենաչունեւոր և ամենատեղէտ մասն են։ Բայց եթէ մենք ինկատի առնենք այն գործողութիւնները, որոնք քրէական պատժի չեն ենթարկւում, այդ դէպքում մենք առաջ կը բերենք այն մարդկանց ընդհանուր կարծիքը, որոնք երկար ժամանակ ապրել են՝ թէ բողոքական եւրոպայում և թէ Ամերիկայում, այն որ՝ ինչ կը վերաբերի ճշմարտախօսութեան, ժուժկալութեան, ընտանեկան կեանքի մաքրութեան¹⁾, քնքշութեան դէպի մանուկները և բարեսիրտութեան վարուեցողութեան միջոցին, Ամերիկայում դանուածները բարձր են՝ թէ անգլիացիներից և թէ ամերիկացիներից²⁾։

1) Մի քանի նահանգներում յաճախ են ամուսնալուծութիւններ, մի քանի տեղ եօթից ի վ ամուսնութիւնը լուծւում է, բայց այդ բարոյական անկումից չի առաջ գալիս, այլ բացատրւում է նրանով, որ օրէնքով թէ կնոջը և թէ մարդուն մեծ ազատութիւն է տրուած իրենց հաճոյքներին բուժականութիւն տալու դործում։ Ամուսնալուծութիւններն, ինչպէս ինձ պատմել են, աւելի հազուադէպ են բարձր և միջին դասակարգերի՝ քան հասարակ ժողովրդի մէջ։

2) Նոյնը չի կարելի ասել առևտրական ազնուութեան մասին։ Միացեալ Նահանգներն Անգլիայից և Գերմանիայից բարձր չեն և համարեա թէ ցածր են Ֆրանսիայից և Սկանդինավիայից։

Այն մարդկանց մեծամասնութիւնը, որոնց կարծիքի վրայ ես մատնանիշ եմ լինում, ենթադրում է, որ կրօնական հաւատալիքները, որոնք երբեմն չեն կորցնում իւրեանց ազդեցութիւնը նրանցից հրաժարուած և ուրիշ դաւանութեան փոխուած մարդկանց բնաւորութեան վրայ, այս դէպքում մեծ ազդեցութիւն ունին և Միացեալ Նահանգներում աւելի գործոն ոյժ են կազմում, քան Անգլիայում և Գերմանիայում:

Եթէ մենք հարց տալու լինինք, թէ կրօնը ինչ աստիճանի դրդիչ ազդեցութիւն ունի մի ազգի երեակայութեան և մտածողութեան եղանակի վրայ, մենք ստիպուած կլինինք յաղթել այն դժուարութեանը, որ մենք անկարող ենք գաղափար կազմել մարդկային ցեղի այնպիսի դրութեան մասին, որն առանց կրօնական ազդեցութեան է կառավարուում: Իեւ ոչ մի ժամանակ գոյութիւն չի ունեցել ոչ մի քաղաքակիրթ ազգ առանց կրօնի և թէև սակաւ չեն բարձր կրթութեան տէր մարդիկ, որոնք ապրում են առանց կրօնի: Բայց այդ մարդիկ ըստ երևոյթին հետեւանք են զգացմունքների և մտքերի այնպիսի տրամադրութեան, որի ժամանակ կրօնը ամենազօրեղ գործոն է եղել: Ահա այս պատճառով ոչ մի հնարաւորութիւն չկայ ենթադրաբար գաղափար կազմելու, թէ մարդիկ ինչ կըդառնային, եթէ սովորէին իրենց բարձր կարգի էակներ և դադարէին հաւատալ, համարել որ իրենց սպասում է հանդերձեալ կեանքը:

Գուցէ ասողներ լինին, որ յարգանք դէպի հասարակական կարծիքը և մարդկութեան ապագայի հոգսը կը փոխարինէր այդպիսի մարդկանց համար այն, ինչ որ կրօնն էր կազմում. կամ որ այն ժամանակ մարդիկ առաւել բազդաւոր կլինէին, որովհետեւ կըդադարէին երեակայական սարսափներին հաւատալուց: Կլինին նաեւ ասողներ, որ այդ դէպքում կեանքը շատ նեղ և չնչին կերեալ, իսկ մարդկային երեակայութեան համար ոչ մի ասպարէզ չէր մնալ: Ինչ ամբարիկացիներին կըվերաբերի, շատ քիչ են նրանց պատմական այն յիշատակները, որոնք ընդունակ են գրգռելու ժողո-

վրդական երեակայութիւնը, իսկ նրանց եռանդը ծախսուած է գլխաւորապէս երկրի նիւթական միջոցներն աւելացնելու և զարգացնելու վրայ. այս պատճառով նրանց աւելի է հարկաւոր կրօնը, քան թէ ուրիշ որ և է ժողովրդին, որպէս զի ընդարձակի նրանց աշխարահայացքը և հարկադրի, որ նրանց երեակայութիւնը նիւթական հոգսերի նեղ շրջանակից փոխադրուի հոգւոյ շահերի շրջանը: Քննելով այն գրական աշխատութիւնները, որոնք սովորաբար կարգացուած են կրթութեամբ ագարակատէրերից կամ բանւորներից, ես էլ գալիս եմ այն եզրակախութեան, որ Միացեալ Նահանգներում Աստուածաշունչը և քրիստոնէական աստուածաբանութիւնը առաւել ծանրակշիռ հիմք են կազմում ժողովրդի՝ բնութեան, մարդկային ցեղի գոյութեան նպատակի վեւաբերութեամբ, քան թէ բողոքական եւրոպայում:

Իւրաքանչիւր խոհական մարդու մէջ տկամայից հարց է ծագում, թէ ի՞նչ կը պատահէր մարդկային ցեղի հետ, եթէ յանկարծ անյայտանային այն ծանրակշիռ հաւատալիքները, որոնք ջայսօր հիմք են ծառայել նրա բարոյականութեան մասին ունեցած հասկացողութիւնների: Կրօնից սրբազորւած ծուած բարոյախօսութիւնը ջայսօր ծառայում էր որպէս հիմունք հասարակական կարգերի, իսկ եթէ բարոյականութեան անկման շնորհիւ այդ կարգը խախտուի, արդեօք սրան չի փոխարինիլ կոպիտ ռոժի տիրապետութիւնը: Այս հարցն ըստերևոյթին եւրոպացուն վրդովել չի կարող, որովհետեւ եւրոպայի բոլոր տեղերում կայ կանոնաւոր զօրք, որը բաւականաչափ ուժեղ է կարգ պահպանելու համար, և այն պատճառով, որ այնտեղ վաղուց արմատացել է գոյութիւն ունեցող իշխանութեանց հնազանդուելու սովորութիւնը: Բայց Ամերիկայում կառավարչական ամբողջ սիստեմը պահպանուած է ոչ թէ զինուած ոյժով, այլ թուական մեծամասնութեան կամքով, որոնք, իրենց շահերի տեսակէտից, կարող է պատահել, որ երբեք չեն կործանեն այդ կառավարութիւնը: Այդ պատճառով երբ դուք նայում էք մարդկանց խմբերին, որոնք Ամերիկայի մեծ քաղաք-

ներում՝ անդադար աշխատում են ապրուստի միջոցներ գտնելու համար և երբ դուք իւրաքանչիւր քայլափոխում տեսնում էք մի կողմից հարստութեան և ազքատութեան խիստ հակադրութիւնները, երբ մի կողմից աճում է ազքատութիւնը, իսկ միւս կողմից զօրանում է տրամադրութիւն դէպի շաղկապութիւնը, դուք ակամայից սկսում էք մտածել, թէ ի՞նչ վիճակի մէջ կընկնին Միացեալ Նահանգներն եթէ ազգաբնակչութեան աճման հետ՝ քանդուի այն հիմքը, որի վրայ կանգուն են ներկայ պետական հաստատութիւնները, երեւակայեցէք, որ մարդիկ, որոնցից կախուած է այդ հիմնարկութիւնների ապագայ գոյութիւնը, այդ մարդիկ կորցնեն հաւատ դէպի Բարձրագոյն Էակը և հանդերձեալ կեանքը, կորցնեն իրենց պատասխանատւութեան գիտակցութիւնը՝ չնորհիւ այն համոզման, որ նրանց երկրային կեանքը կըվերջանայ յաւիտենական քնով:

Միթէ այդ դէպքում կանգուն կըմնայ ներկայ բարոյական կողէկսը և միթէ նրա հետ միասին չեն անցայտանայ յարդանք դէպի օրէնք, դէպի հասարակութիւն և ապագայ սերունդներն ունեցած պարտաւորութեանց գիտակցութիւնը: Միթէ այն ժամանակ մարդիկ չեն ղեկավարուիլ այսպիսի կանոնով. «Հոգանք միայն ուտելիքն ու խմելիքը, որովհետեւ կեանքը կարճ է»: Կամ գուցէ հոստատուած կառավարութեան ձևի քաղաքացիներին խոտացող օգուտների գիտակցութիւնը կըվախարկին կրօնից ստացուող (սանկցիան) հաստատութիւնը և կըզսպի մարդկային խմբերին բռնութիւնից, իսկ մասնաւոր մարդկանց՝ իրենց եսական հակումներին բաւականութիւն տալուց: Պատմութիւնը դրական պատասխան չի տալիս այս հարցերին, բայց դրանից երևում է, որ մինչև ներկայ ժամանակները քաղաքակիրթ ազգերն իրենց համար յենակէտ են գտել կրօնի մէջ և ազատ կառավարութեան ձևը կրօնական ազգերի մէջ տալիս էր ամենալաւ հետևանքներ:

Միացեալ Նահանգներն անկասկած պատկանում են այդպիսի երկիրների թուին, որտեղ իւրաքանչիւր նոր միտք արագութեամբ տարածւում է ժողովրդական խա-

ւերում և որտեղ առ Բարձրագոյն Էական ունեցած հաւատոյ խախտումը սոսկալի յեղափոխութիւն առաջ կրբերէր։ Բայց Միացեալ Նահանգներն, ըստ երևոյթին Հին Աշխարհից պակաս հաստատուն կերպով են պահպանում հին (աւանդները) կարգերը։ Մի միայն կրօնական համոզմունքն ու եռանդն էր պատճառը, որ երկու հարիւր յիսուն տարի առաջ Նոր Անգլիայում պատճառ եղաւ այն գաղութներն հիմնելու, որի կարգ ու կանոնն ապագայում մեծ չափով իւրացրեց ամբողջ ազգը։ Այն օրուանից կրօնն ու խիղճը Միացեալ Նահանգներում գործոն բարոյական ոյժ են եղել. թէև նրանք պաշտպանում էին երկիրը բարոյական և քաղաքական ցաւերից, բայց և կրիտիկաքան թողնեցին բաւականաչափ արիութիւն և եռանդ էին ներշնչում փոքրամասնութեան՝ կանգնեցնելու այդ ցաւերի զարդացումը, իսկ ժամանակի ընթացքումն էլ բուժելու նրանց։

Վաղուց արդէն համոզմունք է դարձել, որ միապետութիւնները պահպանում են փառքով, իսկ հասարակապետութիւնները՝ առաքինութեամբ։ Հասարակապետութիւնների մէջ որքան աւելի են զարգանում ռամկավարական սկզբունքները, ժողովրդական մասսաներ որքան աւելի են գիտակցում իրենց ոյժը, այնքան աւելի կարեւոր է, որ ժողովուրդը չըղեկավարուի միայն հայրենասիրական զգացմունքով, այլ լինի նաեւ բարեպաշտ (կրօնական) և անձնիշխանութեան ընդունակ։ այդ պատճառով նրա բարեկեցութեան համար կարեւոր են և աւելի գին ունին այն ազբիւրները, որոնցից բղխում են կրօնական զգացմունքներն և իրեն վրայ իշխելու ընդունակութիւնը։

(Շարունակելի)։